

Pačesová, Jaroslava

Forma jazykových pojmenování

In: Pačesová, Jaroslava. *Řeč v raném dětství*. 1. vyd. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1979, pp. 39-50

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121477>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

3. FORMA JAZYKOVÝCH POJMENOVÁNÍ

- 3.1 Slovo jako základní forma pojmenovávací
- 3.2 Funkce koncovky a sufixu
- 3.3 Funkce infixu
- 3.4 Derivace v dětské řeči
- 3.5 Charakteristické rysy afixů v dětské řeči
- 3.6 Zkratky, křížení
- 3.7 Forma dětských jazykových pojmenování – shrnutí

3.1 SLOVO JAKO ZÁKLADNÍ FORMA POJMENOVÁVACÍ

Jako základní formu pojmenovávací považujeme – ve shodě s obecným územ – slovo. V dětské řeči, stejně jako v řeči dospělých, představuje slovo nejmenší samostatně použitelný úsek promluvy, charakterizovaný jistým významem. K jeho analýze se vrátíme při klasifikaci jednotlivých slovních druhů, na tomto místě se zaměříme pouze na otázky, jakým způsobem se dítě dopracovává k nejrůznějším slovním tvarům, které zdaleka ne vždy mají své ekvivalenty v řeči dospělých.

3.2 FUNKCE KONCOVKY A SUFIXU

Nejrůznější formy jazykových pojmenování naznačují, že dítě dávno před tím, než pochopí úlohu změny tvaru jako gramatický zákon, chápe bezpečně fakt, že slova mohou být obměňována za tím účelem, aby byla dosažena určitá kvalifikace, změna nebo emocionální reakce na jistý jev. První experimenty v tomto smyslu provádí zpravidla s koncem slova, tj. s koncovkou a se sufixem. Jim věnuje náležitou pozornost a jim připisuje rozhodující funkci. Odtud vysvětlujeme mj. nerespektování tzv. nulové koncovky (sr. např. náležitý akuzativní tvar „*domeček*“ s dětským tvarem „*domečka*“) i nedodržování alternačních pravidel typu

foném/0 (sr. např. náležité tvary „lvi“, „psi“ s tvary dětskými „lefi“, „pesti“.

Podobně je tomu u sufixů. I ty mají u dítěte evidentně primární funkci před prefixy a jsou při tvoření slov dítětem využívány daleko častěji. Tento jev nepochybně souvisí se skutečností, že užívání prefixů je ve světových jazycích méně časté než užívání sufixů, jak přesvědčivě ukázal E. Sapir a dále potvrdil mj. J. H. Greenberg.¹³

3.3 FUNKCE INFIXU

Infixy, často v kombinaci se sufixy, slouží dítěti v prvních fázích gramatického vývoje především jako prostředek k vyjádření změny v kvantitě (která je zpravidla doprovázena kladnou nebo zápornou kvalitou), sr.

„pták“ — „ptáček“ — „ptáčíček“ — „ptáčíneček“ — „ptáčulínek“;
„malej“ — „malinkej“ — „malulinkej“ — „malulinenkej“;
„ticho“ — „tichučko“ — „tichulinko“ — „tichulinečko“;
„tepló“ — „teploučko“ — „teplinko“ — „teplinečko“ atp.,

kde kvantita postupně klesá, zatímco stupeň kladné kvality — a afektu — stoupá. V následujících příkladech viz

„hafáček“ — „hafan“ — „hafanáč“ — „hafanisko“;

„hroznej“ — „hroznatánskej“ — „hroznanatananánskej“

naopak stoupá kvantita spolu se stupněm záporné kvality — pejorativnosti.

U interjekcí a sloves pak vkládané infixy zpravidla představují prodlouženou dobu trvání, sr.

„cink“ — „cilink“ — „cililink“ — „cililililink“;

„kokodák“ — „kokokodák“ — „kokokokodák“;

„kykyryj“ — „kykyryký“ — „kykyrykyryký“;

„bumbat“ — „bumbávat“ — „bumbávávat“; „štěkat“ — „štěkovat“ —

„štěkovávat“; „kdákat“ — „kdákovat“ — „kdákovávat“ ap.¹⁴

3.4 DERIVACE V DĚTSKÉ ŘEČI

Specifickou vlastností dětských derivací je, že jako základ k odvozování bere dítě i ty kořeny, které k těmto účelům v řeči dospělých využívány nejsou. Tak z původních interjekcí vznikají slovesné tvary jako „bácnout“, „bumbáčet“, „lálovat“, „zalálnout si“, „cililinkovat“, „ducnout“,

¹³ Sr. stat. „Order of Affixing: A Study in General Linguistics“, 1957, s. 86–94 a studii téhož autora „Language Universals“ 1966, s. 61–112.

¹⁴ S jakousi analogií podobných tvoření se lze setkat např. v lidových písních, sr.

„ducát“¹⁵ nebo substantiva jako „pipinka“, „čičinka“, „hafáček“; ze slovesa „capat“ (jehož původ je ovšem rovněž v interjekci „capy cap“) je pak odvozen název pro dětskou papučku „capačka“¹⁶, z nejrůznějších adjektiv si pak dítě pohotově vytváří slovesné tvary jako „načervenit“, „vyfijalovět“, „vydobřejšit“, „zhodnějšit“ (k poslednímu příkladu sr. kontext: „Už ho nebacej, von už se zhodnější“ = už bude hodný) atp.

Ze substantiv, označujících části oděvu, jako např. „papučky“, „rukavičky“, „kalhotky“, „čepička“ apod. jsou pak odvozena slovesa typu „vopapučkovat“, „vorukavičkovat“, „vokalhotkovat“, „vočepičkovat“, jejichž ekvivalenty v jazyce dospělých v češtině sice neexistují, vyvolávají však nutně asociaci s analogickými dvojicemi v současné francouzštině, příp. rumunštině, sr. „chapeau“ – „chapeauter“, „gant“ – „ganter“, „culotte“ – „culotter“; „broboada“ – „imbrodi“ ap. Ani v češtině však není tento způsob derivace vyloučen, sr. tvar „šátkovat“, který je odvozen ze substantiva „šátek“ a vznikl v souvislosti se šátkováním pionýrů, případně nářeční tvar „sgatit se“ tj. svléknout se z kalhot nebo konečně i výraz „ošatit“, jehož původ je stejný jako u citovaných příkladů, v současné češtině se však používá pouze ve významu přeneseném, viz. ve významu „koupit“ resp. „obstarat šaty“, nikoliv tedy ve významu původním, tj. „obléci šaty“.

Aprioristický předpoklad, že z každého substantiva lze odvodit sloveso, se však zdaleka nevztahuje pouze na podstatná jména označující části oděvu. Analogicky podle několika existujících, viz. „kartáč“ – „kartáčovat“, „vysavač“ – „vysávat“ si dítě vytváří derivace ad hoc, sr. „mašina“ – „mašिनovat“, „hrabičky“ – „hrabičkovat“, „krabička“ – „krabičkovat“. Derivace tohoto druhu signalizují vedle relevance sufixu i jiný význačný rys dětské řeči: snahu o dosažení co nejvyššího stupně ekonomie ve vyjadřování; pomocí jediné přípony, navíc silně produktivní, eliminuje dítě několik různých sloves, které v jazyce dospělých nesou sebou sémantickou návaznost na následující substantivum, sr. „obout si papučky“, „navléct si rukavičky“, „natáhnout si kalhotky“, „nasadit si čepičku“, „řezat dříví na cirkulárce“ (tj. dětské „mašिनovat“), „srovnat záhon“ (tj. dětské „uhrabičkovat“, „naskládat kostky do krabice“ (tj. dětské „zakrabičkovat)).

Podobně pak dítě evidentně předpokládá, že každé substantivum má tvar zdrobnělý a nezdrobnělý. Zná a používá dvojice jako „chlapeček“ – „chlapeček“, „lžice“ – „lžička“, „děvče“ – „děvčátko“ a analogicky podle

„pejsek na mně štěkával, když jsem já k vám chodíval“ apod. Zatímco v těchto případech jde o vyjádření opětovacího vidu, u dítěte jde o vyjádření akce jednorázové, sr. doklady jako: „To psisko škaredý na mně štěká, furt štěková, ať už neštěkovává“.

¹⁵ Sr. tu hovorový tvar „drcnout“ v kontextu jako „nedrcej do mně“, „drclo do něj auto“, jehož původ je zřejmě rovněž nutno hledat v interjekci „duc“, resp. „drc“.

¹⁶ Tento doklad nemůže ovšem nepřipomenout název „dupačky“, který je obecně užíván k označení kojeneckého oděvu.

nich vytváří zdobnělá substantiva i tam, kde v jazyce dospělých běžná nejsou, případně vůbec neexistují. Použije při tom, alespoň v počátečních stadiích, většinou jednotných sufixů, viz *-ček*, *-čka*, *-čko* (resp. *-tko*), tedy opět sufixů produktivních. Navíc pak ignoruje změny ve kmenové slabice, které jsou v češtině při odvozování povinné. Tyto faktory jsou vysvětlením pro dětské neologismy typu:

„*pes*“ – „*pesáček*“, „*miska*“ – „*miskačka*“, „*lev*“ – „*lefátko*“, „*koza*“ – „*kozátko*“, „*kafe*“ – „*kafefičko*“, „*kakao*“ – „*kakavóčko*“; ekvivalenty těchto dětských deminutiv v řeči dospělých, pokud vůbec existují, jasně ukazují rozdílnost v tvoření, viz „*psíček*“, resp. „*pejsánek*“, „*misťička*“, „*lvíče*“, „*kůzle*“, „*kafíčko*“, výraz „*kakao*“ pak zdobnělý tvar vůbec nemá.

Další neologismy jsou pak důsledkem toho, že dítě důsledně aplikuje sufix i tam, kde dospělý použije v případě potřeby vazbu kvalifikující adjektivum + substantivum, sr. „*světeček*“ = malý svět, „*vážíčka*“ = malá váha, „*hřišťátko*“ = malé hřiště, „*radijočko*“ = malé rádio, „*malinky*“ = drobné maliny; jako zvláště kuriózní tvary považujeme ty, které zpravidla nemají ani ekvivalenty tohoto typu, sr. „*obříček*“, „*blažko*“ apod. K uvedeným příkladům viz doklady jako:

„*Tady jsme ve světečku?*“ (=reakce dítěte na vyslechnutý hovor dvou dospělých, kteří se zřejmě potkali po delší době v cizím městě a poznamenali: „*Jó, svět je malej*“);

„*To je blažko*“ (=konstatování dítěte, když se z procházky na horách, kde je zastihla sněhová vánice, vrátí do vytopeného pokoje hotelu); Zajímavý je pak dětský argument v situaci, kdy dospělý vysvětluje dítěti, že deminutivum „*obříček*“ je nevhodný: „*Obříček je přece hezkej a hodnej, obr je velikej, škaredej a zlej*“.

Neméně zajímavé jsou pak výsledky tvoření zpětného, tj. deminutivum – substantivum. Slova, končící sufixem *-ek*, *-ka*, *-ko* považuje dítě zřejmě za deminutiva a vytváří k nim, v případě okamžité potřeby, nezdobnělé koreláty. Některá z takto tvořených slov se liší od obecného úzu jen užitím odchylného fonologického repertoáru, jiná pak v řeči dospělých vůbec neexistují, sr.

„*vajíčko*“ – „*vajo*“ (tj. vejce), „*sluníčko*“ – „*sluno*“, „*děťátko*“ – „*děťo*“, „*holoubek*“ – „*holoub*“, „*zoubek*“ – „*zoub*“, „*ježek*“ – „*jež*“, „*oříšek*“ – „*oříš*“, „*kytka*“ – „*kytá*“, „*jahůdka*“ – „*jahůda*“, „*knižka*“ – „*kniža*“ atp.

Ze zdobnělých domnělých jako

„*brusinka*“, „*borůvka*“, „*veverka*“, „*ponožka*“, „*liška*“, „*bebičko*“, „*klacek*“, „*holínky*“ apod. pak vznikají neexistující tvary jako „*brusina*“, „*borůva*“, „*vevera*“, „*ponoha*“, „*liša*“, „*bébo*“, „*klac*“, „*holiny*“.¹⁷

¹⁷ K podobnému tvoření sr. i doklad z obecné češtiny: z domnělého deminutiva „*sentvička*“ (tj. slovo přejaté z anglického „*sandwich*“) vznikl zpětným tvořením

Většina dětských deminutiv naznačují, že prostřednictvím zdrobnělého tvaru vyjadřuje dítě nejen kvantitu, ale i pozitivní kvalitu (sr. též § 3.3). S pojmem *malost* spojuje zřejmě vlastnost *dobrost*, *pěknost*, *příjemnost*. Zcela běžné je to u jmen abstraktních a látkových, sr. „*blažko*“, „*teplíčko*“, „*dobrotinka*“, „*pochutnáníčko*“, „*počasíčko*“, „*vzdoušek*“, „*mličánko*“, „*kakavóčko*“ — jak je tomu ostatně i v citově zabarvené mluvě dospělých, sr. např. „*To je krásný teploučko*“, „*Dáme si vínečko*“, „*Jdeme na pívečko*“, kde emocionalitu dále zvyšuje dloužení vokálu — nevyklučuje se však ani u pojmenování konkrétních, kterýžto případ zpravidla u dospělých ekvivalent nemá, sr. již citovaný příklad „*obříček*“ (kdy má dítě na mysli hezky vypodobněného, hodného obra) nebo „*stromček*“ (který slouží dítěti k pojmenování pěkně ozdobného vánočního stromečku, nikoliv tedy k pojmenování malého stromu). Oxymórní spojení, u dítěte zdaleka nikoliv jev výjimečný, tuto skutečnost jen dále podtrhuje, sr.

„*ohromná dobrotinka*“, „*největší pochutnáníčko*“, *velikananánskej vánoční stromček*“, „*vysokanánskej obříček*“ apod.

Vedle existence deminutiv předpokládá dítě jako samozřejmou i existenci augmentativ. Odvozuje je, většinou ad hoc, z běžných substantiv a jejich prostřednictvím vyjadřuje jednak rozměr, který se nápadně vymyká rozměrům běžným, jednak pejorativnost. Protože většina z nich nemá ekvivalenty v řeči dospělých, lze jejich existenci v řeči dítěte vysvětlit jen jako důsledek dětské kreativity.

Ke tvoření augmentativ používá dítě většinou sufixů *-ák*, příp. *-as*, *-áč*, *-an*, *-isko*, s nimiž se — jako s nositeli pejorativní funkce — můžeme setkat i v řeči dospělých, sr. výrazy jako „*tranzistorák*“, „*řidičák*“, „*pruďas*“, „*mamlas*“, „*řupan*“, „*chlapisko*“, „*fousiska*“ apod. Již těchto několik, jen namátkou vybraných příkladů, jasně ukazuje, že takto tvořená slova jsou omezena jak svou funkcí, tak možností stylistického zařazení. V jejich sémantickém jádru je pejorativnost jasně primární, často dokonce jedinou složkou a možnost využití je limitována na styl slangový a hovorový.

Dítě, jak se jeví z kontextu, používá jmenovaných sufixů k vyjádření kvantitativního i kvalitativního protikladu k substantivu neaugmentovanému sr.

„*slon*“ — „*sloňák*“, „*tať*“ — „*taťas*“, „*tlouštíček*“ — „*tlustas*“, „*zub*“ — „*zouban*“, „*pes*“ — „*pesan*“, „*zloděj*“ — „*zlodějáč*“, „*kotě*“ — „*koťáč*“, „*věž*“ — „*věžáč*“, „*máma*“ — „*mamáč*“ atd.

Oba prvky, kvantita i kvalita se v těchto slovech jasně prolínají, přičemž nadměrný rozměr je zřejmě asociačně spojen s pejorativní vlastností a silně emocionálním zabarvením promluvy. K tomuto účelu slouží nejen

plurálový tvar „*sentve*“. Ostatně i s citovaným dětským tvarem „*holiny*“ se lze setkat v hovorové češtině.

augmentované tvary samy, ale i změna rodu, sr. „*mamáč škaredej*“ (v kontextu zlá maminka nabacala Evičku), pod. „*Ježibaba škaredáč*“ (= zlá, šeredná Ježibaba, „*liška zláč*“ (= zlá liška, roztrhala kuřátko), v neposlední řadě pak i inverze. A není jistě beze zajímavosti zde konstatovat, že dvou posledních prostředků, tj. změny rodu a inverze, používá ke zvýšení emocionálnosti i dospělý, přičemž rys pejorativnosti není nezbytný, viz „*chlap špinavá*“, „*dědek sprostá*“, „*kluk nevychovaná*“, „*pacholek zatracená*“ proti dokladům jako „*Jeníček a Mařenka, má se to rádo*“.

Z četných dalších odvozenin, u nichž jen zřídka nacházíme ekvivalenty v řeči dospělých, uvedeme na tomto místě alespoň výrazy, lišící se co do pozitivnosti a negativnosti. Analogii ke slovům jako „*spinkat*“ – „*nespinkat*“, „*hodný*“ – „*nehodný*“, „*málo*“ – „*nemálo*“ si dítě podle potřeby vytváří dvojice další, sr.

„*zlej*“ – „*nezlej*“, „*škaredej*“ – „*neškaredej*“, – „*teplo*“ – „*neteplo*“, „*zima*“ – „*nezima*“ apod.¹⁸

3.5 CHARAKTERISTICKÝ RYS AFIXŮ V DĚTSKÉ ŘEČI

Charakteristickým a – podle našeho názoru velmi závažným – rysem dětských derivací je, že, na rozdíl od derivací v řeči dospělých, odvozovací afixy nikdy zcela nesrostou se slovním základem. Dítě s nimi volně manipuluje, odděluje je nebo naopak přidává ke slovům jiným. Ukážeme to na několika příkladech: k vytvoření negativního tvaru použije dítě – v souladu s územ dospělých – záporku *ne-*; sr. „*nepapat*“, „*nehajat*“, „*nemáme*“, „*nehodný*“ atp. Jejím odtržením naopak dosáhne tvaru pozitivního, viz „*papat*“, „*hajat*“, „*máme*“, „*hodný*“ atp. K neologismům pak dochází, vypustí-li dítě záporku domnělou, nikoliv faktickou (případně faktickou co do původu, která se však v daném výrazu dnes již jako záporná předpona necítí), sr.

„*nezbeda*“ – „*zbeda*“, „*nešika*“ – „*šika*“, „*nemotornej*“ – „*motornej*“, „*nemocnej*“ – „*mocnej*“ (viz doklad „*Už jsem úplně mocnej*“ = zdravý, ne nemocný), „*nechávat*“ – „*chávat*“ (viz doklad „*On dycky chává polívečku*“ = nechává, nedojídá).

Protiklad prefigovaný – neprefigovaný se však zdaleka neomezuje jen na výrazy označující klad a zápor; výstižným dokladem toho jsou mj. také výrazy označující dokonavost – nedokonavost, viz „*sázet*“ – „*nasázet*“, „*vážit*“ – „*zvážit*“ atd. U dítěte dochází nezřídka k oddělení před-

¹⁸ Jistou analogii těchto výrazů lze spatřovat v ustálených rčeních jako „*cestou necestou*“, „*volky nevolky*“, „*mraz nemraz*“, „*bylo nebylo*“ ap., které se často vyskytují zejména v pohádkách.

pony tam, kde v jazyce dospělých neprefigovaný tvar používaný není, sr. dětské „pažit“ vedle „vzpažit“, „zapažit“, „upažit“, „tykat“ vedle „vztykat“ (tj. sloveso vytvořené z povelu „vztyk“). Další neologismy jsou pak důsledkem misinterpretace faktické a domnělé předpony, viz „zazpívat“ – „zpívat“ – „pívat“; „voblíkat“ – „svlíkat“ – „líkat“; „vykládat“ – „nakládat“ – „skládat“ – „kládat“.

Obdobně si dítě počíná i se sufixy a infixy, sr.

„oříš“ – „oříšek“ – „oříšeček“; „jež“ – „ježek“ – „ježeček“; „liša“ – „liška“ – „lištička“; „sluno“ – „slunko“ – „sluníčko“; „kapka“ – „kapkička“ – „kapkulinka“; „malej“ – „malunenkej“ – „maluninenkej“; „poslat“ – „posílat“ – „rozposílat“ atp.

A nabízí se otázka, zda střídavé používání a vynechávání slovesného tvaru „jsme“ u dítěte (viz doklady jako „spinkali“ – „spinkali jsme“, „papali“ – „papali jsme“ ap.) nepotvrzuje tezi F. Kopečného (1950, 85 až 89), který vysvětluje slovesný tvar „jsme“ nikoliv tradičně jako pomocné sloveso, ale jako jakýsi druh oddělitelné přípony.

Podobnou asociaci pak vyvolává i dětské užívání zájmena „sám“, sr. „já sám papat budu“, „já sám pojedu na sáňkách“, „já sám vobuju botičky“ atp. Vzhledem k tomu, že dítě většinou osobního zájmena nepoužívá (viz „budu papat“, „pojedu“, „vobuju se“), je možná interpretace také tohoto zájmenného tvaru „sám“ jako přípony k osobnímu zájmenu „já“, pomocí níž dítě zesiluje význam zájmena osobního. Jakousi paralelu podobného tvoření je možno spatřovat v anglických přivlastňovacích zájmenech, viz „myself“, „yourselŕ“, „himself“, „herselŕ“, „itself“, „ourselŕes“, „yourselŕes“, „themselŕes“.¹⁹

3.6 ZKRATKY A KŘÍŽENÍ

Velmi zajímavou kapitolou v charakteristice jazykových pojmenování jsou zkratky a různé druhy křížení.

3.6.1 ZKRATKY

se vyskytují v nejrůznějších jazycích, i když pochopitelně rozdílné jak způsobem tvoření, tak stylistickým zařazením. Poměrně běžné jsou zkratky hláskové a slabičné, viz ČSR, OSN, RVHP; Čedok, Drutěva apod. U většiny takto tvořených slov trvá ještě vědomí o jejich zkratkovém původu: je udržováno mj. i tím, že se většinou píší velkými písmeny. Někdy však postoupilo sloučení tak daleko, že se již užívá ma-

¹⁹ O funkci a užívání osobních zájmen v dětské řeči viz § 4.5.3.

lých písmen a původní nezkrácené pojmenování upadá v zapomenutí. Ukázkou toho je např. výraz „*radar*“, jež vznikl ze spojení „Radio Directing And Ranging“ a užívá se ho v mezinárodním měřítku.

Za jistý druh krácení lze považovat i univerbizaci, která představuje jednu z výrazných vývojových tendencí češtiny i mnoha dalších jazyků. Jen namátkou vybrané příklady ukazují, že tento způsob zkracování je v současné češtině tak živý, že mu nezabraňuje ani hybridita, již se, jak známo, čeština zpravidla vyhýbá, sr. „*mládežník*“ (= pracovník v hnutí mládeže), „*průmyslovák*“ (absolvent průmyslové školy), „*tramvaják*“, „*sanítka*“, „*zasedačka*“, „*stravenka*“, „*plenárka*“ atp. Z výřtu je zároveň zřejmé, že jen některá takto vzniklá slova si vydobyla cestu do spisovného jazyka, většinou však představují více nebo méně obohacení slovní zásoby v oblasti vyjadřování slangového.

Dětské krácení představuje zcela odlišnou kapitolu a vymyká se všem typům zkratk dospělých. Jeho podstatou je, že dítě (a to nejen dítě české) zachovává při krácení téměř zásadně konec slova, zatímco náslovné slabiky vypouští. Tuto dětskou specifickou pro krácení hypokoristických křestních jmen konstatoval již Jespersen,²⁰ zdá se však, že platí i pro tvary obecné, jmenné i slovesné, sr.

„*bus*“ (autobus), „*běžka*“ (koloběžka), „*kolka*“ (tříkolka), „*koláda*“ (čokoláda); „*kuju*“ (děkuju), „*fonovat*“ (telefonovat), „*gafovat*“ (fotografovat); „*iček*“ (Jiříček) apod.

Stranou stojí zdánlivě podobným způsobem tvořené výrazy jako „*bednej*“ (nezbedný), „*šika*“ (nešika), „*blíkat*“ (oblékat), „*nídat*“ (snídat) apod. V těchto případech nejde, podle našeho názoru, o krácení v pravém slova smyslu (sr. mimo jiné fakt, že počet slabik zůstává v některých případech zachován), ale o misinterpretaci faktických a domnělých předpon, které dítě střídavě vypouští a naopak zase přidává; o tomto jevu jsme pojednali v § 3.5 a vrátíme se k němu v souvislosti s probíháním jednotlivých druhů slov. A i když věk zdaleka není rozhodujícím faktorem při osvojování jednotlivých jazykových jevů u toho kterého dítěte, jisté zákonitosti v jejich posloupnosti lze vyvodit. A krácení typu „*kolka*“, „*běžka*“ atp. je podle našich výzkumů vývojově starší než shora uvedené příklady. K rozdílnosti pojetí těchto jinak ne podobných příkladů pak přispívá mj. i fakt, že na tom stupni mluvního vývoje, kde se dítě uchyluje ke zkratkám, jsou tyto používány jako jediná forma daného pojmenování. Na druhé straně v období, které jsme nazvali obdobím hravých modifikací, dítě používá paralelně tvary kratší i delší, přičemž jejich funkce je odlišná – zpravidla vyjadřuje binární protiklad.

Otázka vzniku dětsky tvořených zkratk nebyla dosud uspokojivě

²⁰ Sr. O. Jespersen (1922, § 7), kde autor výslovně uvádí, že pokud v hypokoristických křestních jménech odpadají slabiky počáteční, je možno přičítat původ zkrácených tvarů řeči dětské, kdežto tam, kde při krácení odpadají slabiky koncové, jde o výtvar dospělých.

vyřešena. Zdaleka nelze přijmout generalizaci tvrzení těch badatelů, kteří zachování konce slova vysvětlují poměry přízvukovými. Je to např. A. Grégoire (1937, 264), který zdůrazňuje u dítěte zachování přízvukné (tj. ve francouzštině zpravidla poslední) slabiky. Ve vliv přízvuku věří i Gvozdev (1948, 113) i Smoczyński (1955, 197–203).

Pro češtinu však vysvětlení krácení slov vlivem přízvuku nepřichází v úvahu. Je obecně známo, že přízvuk je v češtině zásadně na slabice první, a přece je to nejčastěji právě první slabika, která je i u českých dětí zpravidla vypouštěna. Zdá se, že nejbližší pravdě je Ohnesorg (1948, 63), který nabízí vysvětlení na základě melodické výšky. Tato dítě zaujme natolik, že slabikám předcházejícím nevěnuje pozornost, nesnaží se je zapamatovat, ani opakovat a prostě je vypouští. Ve své *Druhé fonetické studii* (1959, 65) pak Ohnesorg své původní tvrzení dále rozvádí: podle jeho názoru je k definitivnímu vyřešení této otázky třeba přihlídnout i k vývojovému období, v němž dítě krácení slov provádí. Původně je asi krácení prováděno jako prostá echolálie, jak to lze bezpečně tvrdit o slovech s větším počtem slabik (a především o delších slovech neobvyklých). U kratších slov pak podrží ty slabiky, jež na dítě působí intenzivněji, ať už přízvukem, či intonací. Na vyšším stupni vývoje, kde se řeč dítěte intelektualizuje, podrží dítě slabiky významné pro dorozumění, tedy kmen a koncovku. Tento moment bude pravděpodobně rozhodujícím elementem pro vynechávání slabičných předložek, kde jde v podstatě také o krácení – v tomto případě o krácení vyšší fonetické jednotky – mluvního taktu. Kdyby při zkracování v dětské řeči byl rozhodujícím činitelem přízvuk, musely by se předložky v řeči dítěte objevit velmi brzy a při krácení mluvních taktů by musely zůstat zachovány na úkor jiných slabik; že tomu tak není, prokazuje prakticky každá pedolinguvistická práce, která se touto otázkou zabývá.

3.6.2 KŘÍŽENÍ

Typickým rysem raných vývojových stadií jsou dětské neologismy, jejichž možné ekvivalenty v řeči dospělých klasifikuje odborná literatura jako *Portmanteau words*. Vznikají křížením dvou pojmenování, jež jsou po obsahové stránce charakterizována těmi rysy, které jsou v novém pojmenování zastoupeny společně.

V řeči dospělých jsou slova tohoto typu poměrně vzácná. Z češtiny je možno uvést výraz *Čechomedán* (vznikl křížením výrazů „Čech“ a „Mohamedán“ a vyjadřuje něco jako „pomalý, váhavý Čech“) nebo adjektivum „žabomyší“, tj. vlastní „žábám a myším“ (ve spojení „žabomyší válka“, tj. válka žab a myší – ve starořeckém eposu *Batrachomyomachia*), v přeneseném významu pak „malicherný, omezený“. A není bez zajímavosti v této souvislosti uvést i v podstatě zkratkový výraz „Čehona“,

utvořený V. Dykem pro označení národně nespolehlivého Čecha složením tří slabik z rakouské hymny: *Čeho na-byl občan pilný*. Z řeči hovorové, citově zabarvené lze pak připomenout výraz „žebronit“, kde je možno spatřovat kontaminaci substantiv „žebrač“ + slovesa „žadonit“.

K podobným tvořením, rovněž více nebo méně příležitostným, dochází pochopitelně i v jiných jazycích, uveďme tu alespoň angličtinu: „brunch“ (kontaminován z výrazů „breakfast + lunch“ a značící něco jako přesnídávku, tedy jídlo, které se podává mezi snídaní a obědem); „smog“ (tj. křížení „smoke“ = kouř + „fog“ = mlha, výraz, který je dnes již běžně používán k označení nečistého ovzduší i v češtině. Mnohá křížení jsou pak výtvorem ad hoc užívaným v novinářském stylu, sr. „Nixonomics“ (tj. „Nixon's economics“). Podrobněji viz V a c h e k, 1975, 49).

V dětské řeči jsou pak Portmanteau words důsledkem křížení těch vlastností, jež jako první upoutaly dítě při snaze o vhodné pojmenování (kdy správný výraz zřejmě již někdy před tím slyšelo, ale dosud si jej nezafixovalo).

Nejběžnější je kontaminace substantivum + verbum, tj. nomen agentis + agens, jsou však možná i smíšená jiná, sr. následující příklady:

„brnkara“	(= kytara)	= kontaminace „brnkat“	+ „kytara“ ²¹
„letýlek“	(= motýlek)	= kontaminace „letět“	+ „motýlek“,
„letáček“	(= ptáček)	= kontaminace „letět“	+ „ptáček“,
„hafíček“	(= pejsek)	= kontaminace „hafat“	+ „psíček“,
„hořínek“	(= oheň)	= kontaminace „hořet“	+ „ohýnek“,
„skákadlo“	(= švihadlo)	= kontaminace „skákat“	+ „švihadlo“,
„pidlo“	(jídlo)	= kontaminace „pít“	+ „jídlo“,
„brabrouk	(mravenec)	= kontaminace „brabenec“	+ „brouk“,
„ospinkalý“	(ospalý)	= kontaminace „ospalý“	+ „ospinkaný“.

Jakýmsi zvláštním druhem křížení lze nazvat kontaminaci tvarů „jádra“ a „játra“. Výraz „jádro“, „jádra“, „jadýrko“ je pro své pravidelné tvoření a existenci singuláru, plurálu i deminutivního tvaru snáze přijatelný v jazykovém systému dítěte, zato však méně častý v jeho slovní zásobě než výraz „játra“, který je běžně používán pouze v pomnožném tvaru. Zpětným tvořením nebo snad lépe přitvořením nového tvaru k pojmenování již existujícímu lze pak vysvětlit singulárový tvar „játro“, který alternuje s tvarem „jádro“ při pojmenování „jater“, sr. doklady jako: „Dneska jsme měli k obědu moc dobrý jadýrka.“ „Ještě chcu kousek toho jadýrka.“ „To je ale veliký jádro, to je z kravičky?“

Zajímavým dokladem křížení je dětský výraz „autokiáda“ místo náležitého „spartakiáda“. Dítě zná pojmenování „Spartak“ pro auto a mylnou kompozicí spojilo obecný název s koncovkou náležitou.

²¹ Podobným způsobem zřejmě vznikl název chatařské oblasti na Vltavě, sr. „Na Brnkách“.

Podobné příklady uvádí Čukovskij (1965) u dětí ruských, sr. např. „žukačeška“ = „žuk“ + „bukašečka“, „kučelo“ = „kuča“ + „čučelo“.

Ani ve slovníku anglického dítěte není tento způsob tvoření cizí, sr. „chortle“ = „snort“ + „chuckle“, který uvádí anglický spisovatel Carroll v dětské knize „Alice in Wonderland“ (do češtiny přeloženo pod názvem „Alenka v říši divů“).

3.7 FORMA DĚTSKÝCH JAZYKOVÝCH POJMENOVÁNÍ – SHRNUTÍ

Srovnání způsobu, jak jsou tvořeny nejrůznější slovní derivace u dítěte se způsobem, který je běžný v jazyce dospělých, odhalí řadu zajímavých rozdílů:

- vysoká kombinabilita slovních základů s afixy je jedním z typických rysů jazykového systému u českého dítěte; k tomu, aby dosáhlo požadované formy, dítě použije prakticky kterýkoliv slovní základ, k němuž pohotově připojí sufix, většinou analogický podle silně produktivních vzorů;
- poměrně volné spojení odvozovacích affixů se slovním základem je dalším rysem dětského jazyka. Spontánní aplikace sufixů a infixů (a totéž platí i pro prefixy v pokročilejším vývojovém stadiu) k nejrůznějším slovním základům na straně jedné a jejich vypouštění na straně druhé ukazuje, že afixy u českých dětí nejsou tak pevně spojeny se slovním základem, jak je tomu v jazyce dospělých. Důsledkem tohoto jevu je fakt, že dětská slovní zásoba obsahuje četná pojmenování, která v běžné slovní zásobě chybí. Mnohý alogický tvar v řeči dítěte vděčí za svůj původ tomu, že dítě vypustí slabiku, o níž se domnívá, že je předponou;
- třetím rozdílem je pak dětské nerespektování hybridity. Jakkoliv málo častý je výskyt přejatých slov v řeči dítěte, stanou-li se jednou součástí jeho slovní zásoby, nakládá s nimi dítě naprosto stejným způsobem jako se slovy domácími;
- vysoký stupeň gramatikalizace je dalším význačným rysem dětského jazyka; výstižnou ilustrací toho je záliba dítěte v používání deminutiv, tj. té onomaziologické kategorie, která splňuje podmínky tohoto principu téměř bezvýjimečně, sr. např. unifikace sufixu s příznakem *-k-*, jasná kategorizace pokud se týče rodu, plurálu, likvidace rozdílů životný/neživotný, tvrdý/měkký atd. S tím souvisí také jasná preference používání tvarů, které jednoznačně a akusticky výstižně signalizují požadovaný gramatický jev před tvary, které mají homonymní, resp. nulové koncovky;

– předpoklad symetrie v jazykovém systému pak vysvětluje u dítěte existenci korelátů, jež v řeči dospělých nemají své ekvivalenty, viz důsledné uplatňování principu, že každé substantivum má své deminutivum, případně augmentativum, že vedle tvaru pozitivního existuje i tvar negativní, že každé sloveso má své nomen agentis a vice versa, že prakticky všechny ohebné slovní druhy lze stupňovat, resp. násobit. Podobný princip uplatňuje dítě, jak si ukážeme při rozboru jednotlivých slovních druhů, také v plánu gramatickém (viz protiklad singulár – plurál, dokonavost – nedokonavost atp.).